

Галина Саган

НАВЧАННЯ ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1900–1918)

У статті всебічно схарактеризовано навчання студентів південних слов'ян у Київській духовній академії на початку ХХ ст. Показано зацікавленість влади Російської імперії у підготовці духовенства для Балкан. Розкрито солідарність південнослов'янської молоді з українською громадськістю щодо неприйняття жандармсько-поліцейських методів управління в Україні, простежено долю випускників після здобуття освіти в Києві.

Ключові слова: південні слов'яни, навчання, Балкани, Київська духовна академія.

Перебування слов'янських земель протягом кількох століть у складі Османської та Австро-Угорської імперій негативно вплинуло на розвиток освіти балканських народів. Так, на територіях, підконтрольних Туреччині, на рубежі ХІХ–ХХ ст. чисельність неграмотного населення переважала: у Сербії — 77 %, в Чорногорії та Македонії — понад 80 %. Національно-визвольні рухи повільно почали змінювати ситуацію: 1886 р. відкрито Сербську академію наук і мистецтв, 1905 р. — Белградський університет, зростає мережа початкових шкіл, гімназій, спеціальних навчальних закладів. Важливою особливістю розвитку освіти в південнослов'янських землях Австро-Угорщини була боротьба за навчання рідною мовою. У Словенії її запровадили 1869 р., але тільки в початкових школах, а вся подальша освіта залишалася німецькою. Значним досягненням хорватської культури стало відкриття 1866 р. Югославської академії наук і мистецтв та 1874 р. університету в Загребі.

Мета цього дослідження — окреслити причини навчання вихідців із південних слов'ян у Київській духовній академії (далі — КДА), зміст навчального процесу та участь південнослов'янської молоді у суспільному житті тогочасної України.

Здобути спеціальність на балканських землях на початку ХХ ст. було складно, тому прагнення отримати фахову освіту за кордоном серед молоді південних слов'ян стало поширеним явищем. Це збільшувало чисельність освічених людей у регіоні, хоча не всі поверталися на батьківщину та спрямовували свої знання для розвитку рідної землі. За підтримки габсбурзької адміністрації на хорватських та словенських землях відбирали обдаровану молодь та дітей, навчали у вищих школах Європи й залучали до розбудови австрійської науки. Освітніми питаннями вміло оперували держави, зацікавлені в поширенні своїх впливів на Балканах. До таких дій вдавалася

також і Російська імперія. Навчаючи на своїх просторах балканську молодь, царська Росія виховувала надійних союзників та потенційних провідників власних інтересів. До цих процесів у силу історичних обставин долучилася й Україна. На долю її вищих навчальних закладів припадала більша частина контингенту південних слов'ян, які здобували освіту в Російській імперії.

Комісії, які працювали на Балканах, щоб збалансувати розподіл абітурієнтів, на свій розсуд визначали виш, до якого буде надіслано стипендіата. Набирали кандидатів для навчання спеціальні агенти при дипломатичних місіях у Туреччині та слов'янських країнах. З агентів формувалися спеціальні місії при генеральних консульствах. Для сербів така місія була відкрита у Белграді, чорногорців — у Цетині, македонців — у Салоніках. В окремих югославських містах приймали прохання на навчання у віце-консульствах і передавали в генеральні консульства. Роботу з набору південних слов'ян для навчання в Російській імперії проводили у віце-консульствах, розташованих у Бітолі (Македонія), Призрені (Сербія), Ніші (Сербія), Сараєво (Боснія і Герцеговина) та інших містах. Цей процес мав бути завершений до 1 квітня поточного року, після чого документи абітурієнтів розглядала Комісія з освіти при уряді Росії. Пакет документів містив різнопланову інформацію про претендентів на отримання стипендії. Першою мала бути заява із вказівкою на той чи інший заклад Російської імперії, в якому хотів навчатися кандидат. Подавалось також свідоцтво про народження, атестат закладу, в якому він здобував освіту на батьківщині, з переліком предметів. Претендент мав надати інформацію про батьків, зокрема про їхній матеріальний стан. Бажаною була рекомендація від місцевої влади чи духовних осіб. Особливою вимогою було знання російської мови. Також враховувалася потреба православного населення у священнослужителях.

Релігійну освіту православні слов'яни (серби, черногорці, македонці, боснійці та герцеговинці) на початку ХХ ст. зазвичай здобували у Київській духовній академії аж до 1918 р., що було продовженням традиції щодо пріоритетного отримання вищої освіти південними слов'янами на території Російської імперії, закладеної у попередні століття. Не лише югослов'яни здобували освіту в КДА, а й болгари, румуни, сирійці, чехи, греки та інші православні іноземці. При виборі місця навчання нерідко студенти звертали увагу насамперед на ті заклади, які були розташовані на території України. Офіційно така позиція пояснювалася кліматичними умовами, які більше нагадували їм рідну природу. Проте відгуки іноземних студентів свідчать, що провідну роль у виборі навчального закладу відігравали поширювані за кордоном позитивні оцінки про південноруські (українські) виші.

Слов'яни здобували освіту переважно в київських, харківських та одеських освітніх закладах. На початок ХХ ст. Російська православна церква та державні чиновники продовжували надавати навчання іноземцям на території Росії великого значення. Органами влади було посилено контроль над усіма сферами, пов'язаними зі здобуттям освіти іноземними студентами, аби виключити поширення небажаних думок, носіями яких могла бути ця категорія молоді. Особлива увага приділялася православним слов'янам, з яких на ґрунті релігійної та етнічної спорідненості готували провідників русофільства.

Під гаслом «духовної допомоги» Росія не просто підтримувала православних побратимів серед південних слов'ян, але й намагалася нав'язати там власні церковні та суспільні порядки. Один із російських викладачів у Сербії професор П. Кулаковський закликав російських колег «не допустити утворення особливого тексту сербських церковних книг, особливої літургійної мови»¹. А подальші його поради розкривають справжню суть «духовної освіти» в Росії. «Питання про виховання слов'ян дуже важливе, — зазначав П. Кулаковський у листі до обер-прокурора Святого синоду К. Победоносцева, — слов'яни, особливо південні, не повинні мати своїх — болгарських, сербських та інших — університетів. ...тепер, при всьому безладді у вихованні у нас, все-таки кращі патріоти у сербів і болгар — наші вихованці»². Звичайно, до нас дійшло мало фак-

тів про конкретні механізми діяльності російських агентів на Балканах, оскільки їхні звіти і листи переважно знищувалися. Цитований лист П. Кулаковського теж має гриф секретності та припис автора: «Щиро прошу, щоб цей лист був прихований від митрополита Михайла і взагалі від слов'ян»³.

Офіційна позиція з приводу освіти південних слов'ян у Російській імперії була сформована наприкінці ХІХ ст. Уряд ухвалив документ, який нормував процес навчання південних слов'ян у Росії, а саме: Правила вибору і рекомендації слов'янських уродженців в російські навчальні заклади⁴ (далі — Правила) (прийняті 24 квітня 1897 р.). Ці норми були розроблені Комісією з освіти південних слов'ян у Росії. Згідно з ними дозволялося брати на навчання іноземних слов'ян і утримувати їх на кошти Святого синоду. І оскільки православними студентами опікувався останній, то Правила розроблялися спеціально для них. У цьому документі було розписано всі умови набору та навчання південних слов'ян в освітніх закладах Російської імперії. До речі, південними слов'янами на той час вважались уродженці Сербії, Болгарії, Македонії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини. Хорватів та словенців, а також чехів і словаків визначали як австрійських слов'ян, тому стипендію на навчання їм не виділяли. Позбавлялися права на отримання стипендії і православні з території Російської імперії⁵. Також на утриманні Св. синоду в 1900–1918 рр. перебували румунські та сирійські студенти. З їхніми православними церквами Російська православна церква підтримувала зв'язки. Під час Першої світової війни румуни та сирійці фактично були єдиними студентами, які презентували іноземців у Київській академії⁶.

Також Правилами (ст. 4) було передбачено обов'язкове повернення стипендіатів після навчання на батьківщину, принаймні категорично заборонялося брати їх на службу в Росії. Приймати на навчання могли лише певні освітні заклади. До їх числа входили Санкт-Петербурзький, Московський, Київський, Харківський і Новоросійський університети, усі військово-медичні училища та духовні семінарії, а також гірничі й лісотехнічні інститути Санкт-Петербурга і Харкова. Також було визначено перелік середніх освітніх закладів, в яких могли навчатися слов'яни. Це, зокрема, всі духовні училища,

¹ Кулаковский П.А. Начало русской школы у сербов в XVIII в. // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. — Т. XVIII. — Кн. 2. — СПб., 1903. — С. 6–9.

² Проф. Кулаковский П. Победоносцеву К.П. Письмо 8.03.1889 г. из Варшавы «О необходимости поставить Сербскую Церковь в зависимость от России» // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — Ф. XIII. — Спр. 350. — Арк. 3.

³ Там само. — Арк. 3 зв.

⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2576. — Арк. 2–3.

⁵ Там само. — Спр. 2576. — Арк. 3.

⁶ Там само. — Спр. 2680. — Арк. 3–36; Спр. 2680. — Арк. 26, 54.

семінарії та кадетські корпуси. До останніх набирали лише неповнолітніх хлопчиків — дев'ятидесятирічного віку. Перевага надавалась охочим навчатись у духовних училищах і семінаріях, оскільки, за інформацією російських дипломатів, на Балканах спостерігався дефіцит священнослужителів у православних храмах.

Значно менше було пропозицій для навчання дівчат. На теренах України вони могли вибрати Слов'янський розсадник в Одесі та Керченський Кушніковський дівочий інститут. У Росії дівчат з Балкан приймали Астраханська жіноча гімназія і два інститути у Санкт-Петербурзі, які мали медичну спеціалізацію.

Частку іноземців, у тому числі південних слов'ян, у загальній кількості студентів Київської духовної академії розкриває *табл. 1*⁷.

⁷ Там само. — Спр. 2551. — Арк. 6–7; Спр. 2868. — Арк. 1–4; Спр. 3051. — Арк. 1–2; Спр. 3151. — Арк. 1–4;

Набрані кандидати отримували статус стипендіата, тобто перебували на повному забезпеченні навчального закладу. Також у Російській імперії слов'яни та інші іноземці могли здобувати освіту за власний рахунок або перебувати на забезпеченні синодів своїх країн. Абсолютна більшість південних слов'ян, прийнятих у Київську духовну академію, фінансувалася Св. синодом. Відомо, що протягом 1900–1918 рр. з 46 осіб, які здобували освіту в цьому виші, лише шестеро навчались за власні кошти або отримували стипендію від своїх ієрархів. Так, 1907 р. на навчання за власний кошт було прийнято двох болгар — Станіслава Аргізова і Афанасія Димитрова, 1912 р. чорногорця Лазара Радони́ча і болгарина Сафронія Човдорова — за кошти місцевих ієрархів⁸,

Спр. 3179. — Арк. 3–4; Спр. 3621. — Арк. 1–2; Спр. 3732. — Арк. 81–82; Спр. 3931. — Арк. 4–11.

⁸ Там само. — Спр. 3151. — Арк. 1; Спр. 3621. — Арк. 1.

Таблиця 1

ІНОЗЕМНІ СТУДЕНТИ В КДА

Роки прийому	Загальна кількість студентів	Іноземці							
		Південні слов'яни				Інші		Разом усіх іноземців	
		Югослов'яни		Болгари					
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1900	55	1	1,8	4	7,2	13	23,4	18	32,4
1901	48	2	4,2	–	–	–	–	2	4,2
1902	49	1	2,5	–	–	1	2,5	2	5
1903	52	4	7,6	–	–	2	3,8	6	11,4
1904	51	1	2	3	6	5	10	9	18
1905	50	–	–	1	2	–	–	1	2
1906	54	2	3,8	5	9,5	1	1,9	8	15,2
1907	49	1	2,5	3	7,5	1	2,5	5	2,5
1908	47	1	2,2	3	6,6	–	–	4	8,8
1909	48	–	–	1	2,1	3	6,3	4	8,4
1910	48	1	2,1	–	–	–	–	1	2,1
1911	56	1	1,8	1	1,8	1	1,8	3	5,4
1912	50	1	2	1	2	2	4	4	8
1913	55	1	1,8	5	9	1	1,8	7	12,6
1914	28	–	–	–	–	–	–	–	–
1915	91	2	2,2	–	–	–	–	2	2,2
1916	58	–	–	–	–	2	3,4	2	3,4
1917	105	–	–	–	–	–	–	–	–
Разом за всі роки	944	19	1,9	27	2,7	32	3,2	78	7,8

1915 р. два серби Ніконор і Кирил перебували на власному утриманні⁹.

Студенти, які навчалися в Російській імперії, були під постійним контролем не лише російських спецслужб, а й установ країни походження. Особливим нагляд був у тих випадках, коли студентів утримували світські чи духовні особи з їхньої батьківщини. З цією метою Академія регулярно наприкінці навчального року надсилала до синодів церков південних слов'ян витяги з оцінками за пройдені курси та поведінку студентів.

1903 р. у черговий раз змінюється стратегія російської влади щодо навчання південних слов'ян в освітніх закладах імперії. В умовах економічної та політичної нестабільності, що розпочалася на початку століття, було вирішено скоротити прийом іноземців у освітні заклади. Наказом імператора № 2395 від 13 грудня 1903 р. запроваджувалися поправки до Правил вступу підданих осіб інших держав¹⁰. Насамперед йшлося про навчання у духовних установах. У наказі було зазначено, що до російських освітніх духовних закладів прийматимуть тільки тих іноземців, які не можуть отримати належної освіти вдома. Південні та східні слов'яни мали змогу здобувати в себе необхідну початкову та середню освіту, а тому їх не приймали до російських духовних училищ і семінарій, а брали лише до академій. Як зазначалось у наказі, такі зміни були викликані недостатністю місць та коштів для утримання російських малолітніх дітей. Понад це, указ закріпив вже існуючу ситуацію, коли в силу соціально-економічних обставин навчальні установи імперії ще наприкінці XIX ст. почали впроваджувати норми, узаконені цим документом. І навіть при прийомі у виші перевага надавалася тим абітурієнтам, які мали змогу навчатися за власний кошт або за рахунок синодів тих країн, які направляли студентів.

У Київській духовній академії, як і в інших освітніх закладах, досить часто траплялися випадки, коли кошти з дому надходили невчасно або їх взагалі припиняли пересилати. Це змушувало іноземних студентів звертатися з проханнями до керівництва КДА надати їм стипендію. Академія не задовольняла такі прохання, оскільки жодних фінансових зобов'язань перед цими іноземцями на себе не брала¹¹. Також не гарантувала лікування хворих студентів іноземного походження, які навчалися за власний кошт. Їх або відправляли додому й приймали назад після цілковитого одужання, або ж вони лікувалися за власні

кошти¹². Зазначимо, що медичне забезпечення при Академії було на хорошому рівні. При КДА працювала лікарня, співробітники якої доклали значних зусиль для покращення здоров'я студентів.

Важливим для іноземців було питання, пов'язане із забезпеченням навчальною літературою. При Київській академії створили фундаментальну бібліотеку, яка постійно поповнювалася новою літературою. Станом на 1912–1913 навчальний рік у бібліотеці було 52 737 назв книг, які налічували 96 538 томів. З них — 356 підручників у кількості 2282 примірників. Також при КДА була студентська бібліотека, яка поповнювалася за рахунок пожертв редакцій духовних журналів, наставників вишу і колишніх вихованців, а також невеликими щорічними студентськими внесками. У цій бібліотеці на 1913 р. було 1772 назви книг і брошур у кількості 2675 томів¹³.

Та найціннішим надбанням навчального закладу, за свідченнями випускників¹⁴, були його викладачі, серед яких виділялися професори М. Смирнов, С. Голубев, В. Попов, М. Скабаланов та ін. Завдяки їхнім цікавим та високопрофесійним лекціям авторитет цього вишу утримувався незмінно високим.

У контексті порушеного питання слід зазначити, що південні слов'яни вирізнялися у навчальному процесі. Порівняно з іншими іноземцями їхня успішність була кращою¹⁵. Практично всі південні слов'яни, навчаючись у духовних семінаріях чи інших середніх закладах у себе вдома, не вивчали стародавні мови, що було обов'язковим в аналогічних установах Російської імперії. Тому при вступі вони не могли успішно скласти іспит з цього предмета. Керівництво Академії проявило розуміння і дозволило таким абітурієнтам не складати вступних іспитів зі стародавніх мов¹⁶. Слід зазначити, що навчання в КДА не передбачало спецпрограми для іноземців з вивчення стародавніх мов. Тож вони були змушені разом із місцевими студентами, які вже мали певні знання, опановувати новий для себе предмет. Проте результат вивчення мов болгарами та югослов'янами був не гірший за рівень місцевих студентів (у курсі стародавніх мов вивчали зазвичай латинь). Це свідчить про те, що рівень викладання мов у Росії в середніх навчальних закладах був недостатній. Найважче всім студентам, у тому числі й іноземцям, давався іврит. Але й тут останні мали успіхи. Коли на курсі

⁹ Извлечение из журналов совета Императорской Киевской Духовной Академии за 1915–1916 учебный год. — К., 1916. — С. 90.

¹⁰ ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2852. — Арк. 2.

¹¹ Там само. — Спр. 2576. — Арк. 2.

¹² Там само. — Спр. 2616. — Арк. 1–3.

¹³ Там само. — С. 117.

¹⁴ Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність // Труды Київської духовної академії. — К., 2003. — № 1. — С. 21.

¹⁵ ЦДІАК України. — Спр. 2600. — Арк. 2, 4, 6, 7, 9.

¹⁶ Там само. — Спр. 2603. — Арк. 1–4.

діапазони залікових оцінок з єврейської коливалися від трьох з двома мінусами до чотирьох, а з латині — від трьох з двома мінусами до п'яти, то південні слов'яни мали вищі результати (табл. 2)¹⁷.

Вивчення мов було визначальним для іноземних слов'ян при здобутті освіти в Академії. Недостатнє знання російської суттєво впливало на якість знань з інших предметів, які викладались цією мовою. Майже в усіх випадках перздачі з якогось предмета слов'яни та й інші іноземці мотивували наслідком недостатнього знання російської. З цієї ж причини всі іноземці навчалися на історичному відділенні академії, оскільки там були нижчі вимоги до знань російської мови. Зазначимо, що вступали до Києва одні з кращих випускників з Балкан чи інших зарубіжних країн. Про це свідчать рекомендації духовних осіб та витяги з атестатів, які абітурієнти подавали при вступі до Академії. На жаль, змінити на краще успішність іноземців КДА не змогла.

Слід зазначити, що й місцеві студенти неграмотно писали російською. У двох відділеннях, що були в Академії, а саме — історичному та словесному (філологічному), лише на філологічному два роки читали курс російської мови (разом з церковнослов'янською). На першому курсі було дві години на тиждень, на другому — одна, і лише з 1910 р. мову стали читати три роки.

Загалом предмети, що викладались в Академії з 1900 р., ділились на три частини: загальнообов'язкові, перша і друга групи наук. Загальнообов'язкові предмети читались для всіх студентів. Перша група — на словесному відділенні, а друга — на історичному.

На початку ХХ ст. студенти Київської академії мали змогу вивчати такі предмети (табл. 3 та 4)¹⁸.

Отже, як бачимо, студенти не були надто перевантажені навчальним процесом, особливо на двох останніх курсах. Це відчували навіть самі студенти, які не раз звертались до керівництва КДА з проханням дозволити слухати лекції з не своєї групи предметів. Аналогічна ситуація була й в інших духовних академіях Російської імперії. Сміливість порушити це питання перед обер-прокурором Св. синоду взяв на себе ректор Казанської духовної академії. Він запропонував обговорити можливість для студентів однієї спецгрупи академічного курсу слухати і складати екзамен з предметів іншої групи з тим, щоб отримати з цих предметів бали і занести їх в атестат.

Натомість після розгляду цього питання Св. синод видав наказ № 4881 від 7 листопада 1902 р., яким заборонялося слухати студентам лекції понад норму предметів своєї спецгрупи¹⁹. Мотивацією такого рішення було те, що в академіях читають багато предметів для різних груп в одні й ті ж години. Проте навіть побіжний аналіз розкладів занять у Київській академії засвідчує, що розвести викладання предметів з різних спеціальностей не викликало особливих проблем. Розклад на 1903 р. (з 1 січня), тобто на наступний рік після прийняття наказу, був виправлений так, щоб групові предмети читались паралельно, а студенти самовільно, як це вони робили раніше, не мали змоги відвідувати лекції не своєї групи. При такому підході до навчального процесу слов'яни об'єктивно не могли покращити свої знання з російської мови. Як вже зазначалося, усі вони навчалися на історичному відділенні, а там взагалі не викладали цей предмет.

¹⁷ Підрахунки за ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3732. — Арк. 81–82.

¹⁸ ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2868. — Арк. 8.

¹⁹ Там само. — Спр. 2668. — Арк. 2.

Таблиця 2

УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТІВ — ВИХІДЦІВ З ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН

Імена та прізвища	Іврит		Латинь	
	Річна	Іспит	Річна	Іспит
Данііл Милушич (серб)	4	4	4	4
Матей Хрїстов (болгарин)	3	3	5 -	5
Ніколай Стефанов (болгарин)	3	4	4	4 +
Петр Стоїлов (болгарин)	4	4	4 +	4 +
Ілья Попов (болгарин)	3	3	4	4 -
Ніколай Інґлізов (болгарин)	3	3 +	4	4 +

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ В КДА (1–2 РОКИ НАВЧАННЯ)

Курси	Загальнообов'язкові предмети	Годин на тиждень	Перша група предметів (філологічний)	Годин на тиждень	Друга група предметів (історичний)	Годин на тиждень
I	Святе Письмо Старого Заповіту	1	Теорія словесності та історія іноземної літератури	4	Стародавня і загальна історія	3
	Єврейська мова	2	Англійська (чи німецька) мова	1	Французька мова	1
	Біблійна історія	4	Російська й церковнослов'янська мови	2	Російська і громадянська історія	4
	Психологія	3	Стародавні мови	2	Стародавні мови	2
	Патристика	2				
	Історія філософії	3				
Разом	6 предметів	15	4 предмети	9	4 предмети	10
II	Історія російського розколу	4	Англійська (німецька) мова	2	Французька мова	2
	Патристика	2	Біблійна археологія	1	Нова і загальна громадянська історія	4
	Святе Письмо Старого Заповіту	2	Російська і церковнослов'янська мови	1	Стародавні мови	2
	Педагогіка	3	Історія російської літератури	1		
	Логіка і метафізика	4	Стародавні мови	2		
	Вступ до богосл. наук	3				
Разом	6 предметів	18	5 предметів	7	3 предмети	8

Цим проблеми з викладанням російської мови не завершувалися. Неграмотність, яка була поширена серед усіх студентів, і не дуже високі оцінки із загальноосвітніх предметів спонукали керівництво навчального закладу до рішучих дій. Після прийняття нового статуту (1910) були внесені зміни й до навчальних програм. На I–II курсах розпочали читати новий спецкурс — історія й розвінчання західного віросповідання. Російську і церковнослов'янську мови почали викладати замість двох три роки. На III курсі, окрім загальноосвітніх, додали спецпредмети: для відділення словесності — російську і церковнослов'янську, для істориків — історію російської і західної церкви. Також збільшили години з викладання загальноосвітніх курсів. Тому на II і III курсах вже щодня було по 5–6 пар, а не 2–3, як раніше. Четвертий курс мав два вихідні дні для підготовки кандидатських

робіт²⁰. В останні роки діяльності Академії студентам дозволили слухати лекції не зі свого відділення. Окрім цього, усіх студентів та викладачів зобов'язали щодня відвідувати служби Божі.

Напередодні Першої світової війни майже всі гуртожитки були віддані під школу прапорщиків, тому перед студентами Київської духовної академії постало житлове питання. З 1913 р. студентів стали набирати за умови, що вони мешкатимуть на приватних квартирах. У документах Академії зафіксовано, що 1913 та 1915 рр. були останніми, коли південні слов'яни вступали до КДА. А це: серб Данііл Милушич (1913) та ієромонахи Никанор і Кирил (1915). Вони навчалися за свої кошти, проте їм надали гуртожиток,

²⁰ Речь о Отчете о состоянии Императорской Киевской Духовной Академии за 1912–1913 учебный годъ. — К., 1914. — С. 99–100.

ПРОГРАМА НАВЧАННЯ В КДА (3–4 РОКИ НАВЧАННЯ)

Курси	Загальнообов'язкові предмети	Годин на тиждень
III	Моральне богослов'я (ректорський курс)	4
	Гомілетика	3
	Історія і розбір західних віросповідань	2
	Історія рос. церкви	4
	Церковна археологія	2
	Загальна церковна історія	2
	Догматичне богослов'я	3
	Св. Письмо Нового Заповіту	3
Разом	8 предметів	23
IV	Догматичне богослов'я	1
	Св. Письмо Нового Заповіту	1
	Історія і розбір західних віросповідань	2
	Пастирське богослов'я	1
	Літургіка	2
	Церковне право	3
	Гомілетика	1
	Разом	7 предметів

що було нетиповим²¹. У ці набори були зараховані п'ятеро болгар: Матей Христов, Ніколай Стефанов, Петр Стоілов, Ілья Попов, Ніколай Інгілізов. Намагався стати студентом КДА ще один болгарин — Георгій Антонов. Його прохання про вступ розглядали 7 вересня 1915 р. Проте через затримку подачі заяви, незважаючи на те, що місця ще були (Академія могла набирати 150 осіб, див. *таб. 1*), прохання болгарина відхилили. Ймовірно, головною причиною цього став той факт, що Росія тоді перебувала у стані війни з Болгарією.

Також особливістю набору 1915 р. була велика кількість галичан — 18 осіб. Усі вони отримали спеціальну синодальну стипендію. Тут знову варто відзначити чергові політичні мотиви, які воююча Росія намагалася врахувати в усіх сферах життя, передусім у духовній. Адже для імперії територія і населення Галичини мали великий інтерес. У стані бездержав'я галичани шукали собі надійних союзників чи захисників. Росія не була їхньою єдиною надією, але збільшення до такої кількості студентів з Галичини — показник

пріоритетів і Російської імперії, і галичан. Адже раніше в Академії фактично зовсім не було студентів з цього регіону України (в окремі роки — один студент). Окрім галичан, ще 27 студентів отримали стипендію Св. синоду, яку останній виділяв Київській академії з початку ХХ ст. Через військовий стан 1915 р. навчання затрималось і з дозволу військової влади розпочалося лише 1 грудня. Під час навчального процесу багатьох студентів призивали до армії. Тому в 1916–1917 навчальному році в КДА освіту здобувало майже вдвічі менше студентів. Так, наприклад, на другому курсі з 91 студента залишилося 47. Такі ж скорочення відбулися й на інших курсах. 1916 р. жоден з південних слов'ян не з'явився на навчання.

Під час війни у Київській академії, як і в інших освітніх закладах України, з кожним роком ставало все важче організувати нормальний навчальний процес. 1917 р. було поширене чи не останнє оголошення з набору студентів до Академії. Окрім стандартної інформації для такого типу оголошення, привертають увагу кілька особливостей. Зокрема, зазначалось, що набиратимуть 75 осіб, тобто вдвічі менше за попередні роки. Усі студенти мали проживати на приватних квартирах. Водночас в оголошенні

²¹ Извлечение из журналов совета Императорской Киевской Духовной Академии за 1915–1916 учебный годъ. — С. 90.

повідомлялось, що Св. синод виділяє, як і раніше, 27 стипендій, двадцять з яких призначалися для вихованців семінарії²².

На нормальний розвиток навчального процесу вселило надію розпорядження Народного комісаріату освіти більшовицької України, який у квітні 1919 р. прийняв рішення про те, що помешкання, садиби та інші угіддя Академії не підлягатимуть конфіскації і лише у разі «пекучої» потреби реквізиція може бути проведена після згоди НКО, у віданні якого перебував цей виш²³. Як виявилось згодом, «пекуча» потреба була не за горами. За наказом більшовицького уряду вже 1920 р. КДА була закрита. Хоча є повідомлення про продовження навчання до 1923 р. Відновити нормальний навчальний процес вже не вдалося. Частина професорсько-викладацького складу Академії емігрувала, інші були репресовані²⁴. Так трагічно завершилась доля Київської академії на початку 20-х років ХХ ст. Ці останні два десятиліття існування КДА були насичені багатьма особливими процесами і подіями. Вони мали не тільки історичне значення для України в галузі теологічної освіти, але й міжнародний резонанс, відлуння якого пробивається в сьогодення.

Отже, на початку ХХ ст. і до встановлення радянської влади в Україні південні слов'яни здобували тут вищу та спеціальну освіту. Мала кількість навчальних закладів на батьківщині, економічна та політична нестабільність на Балканах майже до завершення Першої світової війни

сприяли виїзду молоді до зарубіжних держав для отримання освіти. Ситуацією користувалися країни, які через навчання у своїх закладах втлумачували іноземним студентам ідеологію, що виправдовувала і забезпечувала успішне проникнення їхньої політики на землях південних слов'ян. Ті студенти, які здобували освіту в Україні, мали стати виразниками інтересів Російської імперії на Балканах. Власне, навчальні заклади успішно з цими завданнями справлялися. Так, Київська духовна академія обстоювала й пропагувала імперські ідеї царської Росії через навчання в ній іноземців. Добір кандидатів на навчання з інших країн був не випадковим.

Релігійний чинник був провідним у лобюванні зовнішньополітичних інтересів Російської імперії. З цих міркувань запрошували на навчання у духовні заклади південних слов'ян: болгар, сербів, словенців, чорногорців, македонців, боснійців, герцеговинців. Навчаючись у КДА, вони занурювалися у ті суспільно-політичні процеси, які мали місце в Україні до встановлення більшовицької влади. Зміст невідправлених листів додому балканських студентів свідчив про розуміння розбіжності між тим, що говорив професорсько-викладацький склад Академії, й тим, що вони бачили і чули на вулицях Києва та інших міст. Південнослов'янська молодь висловлювала солідарність з українською громадськістю стосовно неприйняття поліцейських методів управління в Україні. Розуміючи ці обставини, південнослов'янські студенти змінювали своє ставлення до імперської пропаганди стосовно того, що Росія є центром слов'янського єднання і борцем за незалежність балканських слов'ян.

²² ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3928. — Арк. 10; Спр. 3863. — Арк. 5–6.

²³ Там само. — Спр. 4057. — Арк. 8.

²⁴ Преловська І. Зазнач твір. — С. 21.

ДЖЕРЕЛА

1. Извлечение изъ журналовъ совѣта Императорской Киевской Духовной Академіи за 1915–1916 учебный годъ. — К., 1916. — С. 90–93.
2. Кулаковский П.А. Начало русской школы у сербов в XVIII в. // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. — Т. XVIII. — Кн. 2. — СПб., 1903. — С. 6–9.
3. Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність / І. Преловська // Труды Київської духовної академії. — К., 2003. — № 1. — С. 16–25.
4. Проф. Кулаковский П. Победоносцеву К.П. Письмо 8.03.1889 г. из Варшавы «О необходимости поставить Сербскую Церковь в зависимость от России» // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — Ф. XIII. — Спр. 350. — 128 арк.
5. Речь о Отчетъ о состояніи Императорской Киевской Духовной Академіи за 1912–1913 учебный годъ. — К., 1914. — С. 99–100.
6. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2551. — 237 арк.
7. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2576. — 175 арк.
8. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2852. — 242 арк.
9. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2600. — 269 арк.
10. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2603. — 148 арк.

11. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2616. — 345 арк.
12. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2668. — 256 арк.
13. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2680. — 254 арк.
14. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 2868. — 482 арк.
15. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3051. — 234 арк.
16. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3151. — 147 арк.
17. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3179. — 244 арк.
18. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3621. — 344 арк.
19. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3732. — 190 арк.
20. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3863. — 258 арк.
21. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3928. — 210 арк.
22. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 3931. — 341 арк.
23. ЦДІАК України. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 4057. — 248 арк.

REFERENCES

1. Izvlecheniie iz zhurnalov soveta Imperatorskoi Kievskoi Dukhovnoi Akademii za 1915–1916 uchebnyi god. — K., 1916. — S. 90–93.
2. Kulakovskiy P.A. Nachalo russkoi shkoly u serbov v XVIII v. // Izvestiia otdeleniia russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii nauk. — T. XVIII. — Kn. 2. — SPb., 1903. — S. 6–9.
3. Prelovska I. Kyivska Akademiia: istoriia i suchasnist // Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii. — K., 2003. — № 1. — S. 16–25.
4. Prof. P. Kulakovskiy Pobedonostsevu K.P. Pismo 8.03.1889 g. iz Varshavy «O neobkhodimosti postaviti Serbskuiu Tserkov v zavisimost ot Rossii» // Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. — F. XIII. — Spr. 350. — 128 ark.
5. Rech o Otchete o sostoianii Imperatorskoi Kievskoi Dukhovnoi Akademii za 1912–1913 uchebnyi god. — K., 1914. — S. 99–100.
6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (CzDIAC Ukrainy). — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2551. — 237 ark.
7. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2576. — 175 ark.
8. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2852. — 242 ark.
9. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2600. — 269 ark.
10. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2603. — 148 ark.
11. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2616. — 345 ark.
12. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2668. — 256 ark.
13. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2680. — 254 ark.
14. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 2868. — 482 ark.
15. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3051. — 234 ark.
16. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3151. — 147 ark.
17. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3179. — 244 ark.
18. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3621. — 344 ark.
19. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3732. — 190 ark.
20. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3863. — 258 ark.
21. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3928. — 210 ark.
22. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 3931. — 341 ark.
23. CzDIAC Ukrainy. — F. 711. — Op. 3. — Spr. 4057. — 248 ark.

Галина Саган

ОБУЧЕНИЕ ЮЖНЫХ СЛАВЯН В КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ (1900–1918)

В статье всесторонне охарактеризовано обучение южных славян в Киевской духовной академии. Показана заинтересованность власти Российской империи в подготовке духовенства для Балкан. Раскрыта солидарность южнославянской молодёжи с украинской общественностью относительно неприятия жандармско-полицейских методов управления в Украине, прослежены судьбы выпускников после обучения в Киеве.

Ключевые слова: южные славяне, обучение, Балканы, Киевская духовная академия.

Galyna Sagan

EDUCATION OF THE SOUTH SLAVS AT KIEV THEOLOGICAL ACADEMY

The article fully characterises education of the South Slavs at the Kiev Theological Academy according to the studying new archival documents. It was found the content of the educational process, the problems faced by foreign students and how they were solved in the academy. It is shown the Russian Empire authorities' interest in the preparation of the clergy for the Balkans. It is exposed the solidarity of the South Slavic youth with the Ukrainian people concerning the non-acceptance of gendarmerie-police management methods in Ukraine. The fates of graduates after studying in Kiev are studied.

The purpose of this study is to determine the reasons of education of the South Slavs at the Kiev Theological Academy, the content of the educational process and participation of the South Slavic youth in the public realities of contemporary Ukraine. In the early twentieth century and before the establishment of Soviet authority in Ukraine, the South Slavs received higher and professional education here. A small number of educational establishments at homeland, economic and political instability in the Balkans almost to the end of the First World War contributed to the moving of young people to foreign countries for education. The situation was used by countries, who inculcated their ideology on foreign students during the study process, justifying and ensuring the successful penetration of their policies on the lands of the South Slavs. Those students who studied in Ukraine, had to become the spokesmen for the interests of the Russian Empire in the Balkans. Actually, educational institutions successfully coped with these tasks. Thus, the Kiev Theological Academy defended and propagated the imperial ideas of tsarist Russia through education of foreigners in it. Selection of candidates from other countries for studying was not accidental.

The religious factor was the leading in lobbying foreign policy interests of the Russian Empire. The South Slavs were represented by Bulgarians, Serbs, Montenegrins, Macedonians and Bosnians with Herzegovinians. The Croats and Slovenes were called Austrian Slavs at that time in Russia, and since they belonged to the Catholic world, the work with them was in other spheres. The South Slavs who studied at the KTA were plunged into the social and political processes that took place in Ukraine, and together with the Ukrainian intelligentsia and studentship formed the international educational process that lasted in Ukraine till the establishment of the Bolshevik regime. The content of unsent letters to the home of Balkan students indicated an understanding of the difference between what the higher-education teaching personnel of the Academy said and what they saw and heard on the Kyiv streets and other cities of Ukraine. The South Slavic youth expressed solidarity with the Ukrainian people concerning the non-acceptance of the gendarmerie-police management methods in Ukraine. The ideas of the Slavic consolidation and equality, declared by the Russian Empire and determined as the core of foreign policy activity, were not supported by the authorities on its lands. Understanding these circumstances, the South Slav students were cooled to imperial propaganda that Russia is the centre of Slavic unity and a fighter for the independence of the Balkan Slavs. Public moods of Ukrainian community significantly influenced the formation of such a position of the South Slavs.

Key words: South Slavs, education, Balkany, Kiev Theological Academy.

Дата надходження статті до редакції: 14.04.2017 р.